

УДК 355.124.4/5:94(47).084.8"1942"

КРИВИЗЮК ЛЕОНІД,

Науковий центр Національної академії сухопутних військ (м. Львів, Україна)

e-mail: leonid.krivizuk@gmail.com, ORCID 0000-0001-9094-4061

СТАЛІНГРАДСЬКА СТРАТЕГІЧНА ОБОРОННА ОПЕРАЦІЯ (17.07. - 18.11.1942 р.): ЗДОБУТКИ ТА ПРОРАХУНКИ В ОПЕРАТИВНОМУ КОМАНДУВАННІ ТАНКОВИМИ ВІЙСЬКАМИ

Автор статті, описуючи події Сталінградської стратегічної оборонної операції влітку-восени 1942 року, аналізує перебіг танкових боїв під час проведення контрударів і контратак для підсилення протитанкової оборони. Подана критична оцінка організації й ведення оборони радянських військ, помилок, які призвели до значних втрат військової сили й техніки. Причинами оперативних помилок названі брак взаємодії між військами, що наносили контрудар, особливо між танковими арміями, які на той час ще не були сформовані й були укомплектовані лише на 40-50 % матеріальною частиною; неодноточний перехід ударних угруповань до бойових дій; уведення в бій танкових армій частинами, без попередньої розвідки противника й місцевості, без надійної артилерійської підтримки й за слабкої підтримки з повітря.

Ключові слова: Сталінградська стратегічна оборонна операція; танкова армія; корпус; фронт.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Сталінград був однією з головних цілей наступу військ Німеччини та її союзників на Східному фронті влітку і восени 1942 року. Це місто являло собою важливий вузол комунікацій й було одним із головних центрів виробництва військової продукції в СРСР, а ще - носило ім'я Сталіна.

Сталінградський фронт (СФ) отримав завдання, обороняючись у смузі завширшки 530 км (по річці Дон від н. п. Бабки до Клетської і далі по лінії Клетська, Суровікіно, Суворівський, Верхньокурмоярськ), зупинити подальше просування противника й не допустити його виходу до Волги. Для створення нового фронту оборони радянським військам після висунення з глибини доводилося з ходу займати позиції на місцевості, де не було задалегідь підготовлених оборонних рубежів. Більшістю з'єднань Сталінградського фронту були нові формування, які ще не були належним чином "притерті" і зазвичай не мали бойового досвіду. Така військова політика радянського командування привела до колосальних людських та матеріальних втрат Червоної армії, точні цифри яких досі не названі.

Численна мемуарна література учасників тих подій (див., напр. *Рокоссовський К. К., 1965; Москаленко К. С., 1973; Еременко А. И., 1961; Василевський А. М., 2001; Доєрр Н., 1955*), особливо керівників вирішальних у рамках цієї битви операцій, дає повне уявлення про те, як розгорталися події волзької битви, а також про те, як безпосередні її учасники осмислюють причини поразок і перемог у ній. Аналітична оцінка названої військової операції, але вже зроблена на підставі не особистих спогадів та емоційного тла, що супроводжувало прийняття важливих оперативних рішень, а на підставі широких даних статистики, а також фахових знань військової стратегії й тактики міститься в роботах військових істориків (*Ротмистров, 1963; Строков, 1966; Jacobsen, 1959; Taylor, 1975; Данкович, 2015 та ін.*). Третій величезний пласт інформації, який дозволяє зрозумі-

ти обставини та співвідношення сил протиборчих сторін - архівні матеріали та статистичні дослідження. Саме вони дозволяють увести в науковий обіг і зробити доступними для широкого загалу маловідомі факти чи матеріали і, разом із тим, відтворити час і долю народу, репрезентувати історичну пам'ять суспільства.

Саме базуючись на цих трьох складниках історичного дослідження, маємо **на меті** розглянути у статті дії танкових військ СРСР під час Сталінградської оборонної стратегічної операції 1942 року і зробити висновок про оперативні досягнення й прорахунки радянського командування, які надалі в цілому можуть вплинути на історичну оцінку цієї масштабної військової операції.

Виклад основного матеріалу. Розробляючи стратегічні плани на весну-літо 1942 р. Верховний Головнокомандувач СРСР І. В. Сталін основний удар по противнику планував зосередити на орловсько-тульському й курсько-воронезькому напрямках, а весною зробити ряд наступальних операцій у Криму, у районі Харкова (*Русский архив, 1996; Доєрр, 1957*). Як показали подальші події, керівництвом СРСР була допущена переоцінка наявних сил ЧА і недооцінка вермахту (*Данкович, 2015*).

Великі невдачі ЧА були зумовлені прорахунками в організації та веденні оборонних і наступальних операцій (*Ротмистров, ред., 1963: 156-157*). Навесні 1942 р. противник знову захопив стратегічну ініціативу. Поразка ЧА під Харковом дала змогу вермахтові сконцентрувати тут ударне угруповання й розпочати підготовку до нового генерального наступу на південному крилі Східного фронту (*Горелов, 2005: 145*). А 28 червня розпочати наступ на воронезькому напрямку. Основні удари проти військ лівого крила Брянського, правого крила Південно-Західного фронтів завдали 4 танкова (ТА) і 6 армія (А).

Щоб зупинити противника Ставка ВГК розгорнула в тилу Південно-Західного і Південного фронтів на сталінградському напрямку три загальновійськові армії

(63 (колишню 5 резервну армію (РА), 62 (колишню 7 РА), 64 (колишню 1 РА) і 21 А, створивши з них 12 липня новий фронт - Сталінградський (СФ) (*Русский архив, 1996: 302, 303, 304, 319*). Фронту доводилося обороняти смугу понад 500 км (*Строков, ред., 1966: 385-386*).

Битва, що розгорнулася на воронезькому напрямку, характеризувалася великою кількістю танків з обох сторін. Причому командування ЧА вперше застосувало в оборонній битві великі танкові об'єднання. Німці прорвали оборону радянських військ. Радянське командування вдалося до низки контрударів силами танкових корпусів, але позитивних результатів вони не принесли, тому що організувалися поспішно і здійснювалися нерішуче без авіаційної підтримки. До кінця 2 липня оборона військ ЧА на воронезькому напрямку була прорвана на глибину до 80 км (*Ротмистров, ред., 1963: 159-160*).

Обстановка на сталінградському напрямку до середини липня була вкрай несприятливою для радянських військ. Волга була останньою комунікацією, що зв'язує центральні райони країни із Закавказзям і головними нафтовидобувними районами. Ворог прагнув будь-що захопити місто для подальшого розвитку стратегічної ініціативи.

Оборонні операції ЧА на південно-західному напрямку з 28 червня до 24 липня завершилися поразкою, фронт відкотився ще на 150-400 км на схід країни.

Сталінградська стратегічна оборонна операція складалася із фронтових операцій: оборонної операції на далеких підступах до Сталінграда (17 липня - 17 серпня) й оборонної операції на ближніх підступах до Сталінграда та безпосередньо в місті (18 серпня - 18 листопада 1942 р.).

Противник, розвиваючи наступ у великому закруті Дону, прагнув прорватися до Волги й розірвати стратегічний фронт ЧА навпіл, перерізати єдину залізницю Сталінград-Тихорецьк і перервати рух суден по Волзі.

У умовах, що склалися, Ставка ВГК наказала СФ силами військ 62 А і 64 А, двох морських стрілецьких бригад, вісімнадцяти артилерійсько-кулеметних батальйонів, курсантів восьми училищ, що прибули з Північного Кавказу, зайняти Сталінградський рубіж на захід від р. Дон і не допустити прориву противника на схід від цього рубежу вбік Сталінграду. 62 А була посилена шістьма окремими танковими батальйонами (отб) (у складі 42 танків кожен: 21 середній і 21 легкий), а 64 А 40 і 137 танковими бригадами (тбр).

63 А мала обороняти східний берег р. Дон і не допустити форсування противником Дону. 21 А мала задачу примкнути свій правий фланг до флангу 63 А і лівий фланг до флангу 62 А для забезпечення стику 62 і 63 А (*Русский архив, 1996: 302*).

Німецьке командування завдавало головного удару силами 6 А в напрямку на Сталінград через великий закрут Дону з заходу і південного заходу у смугах оборони 62 А (командувач - генерал-майор В. Я. Колпакчі, із 3 серпня - генерал-лейтенант А. І. Лопатін, із 5 вересня - генерал-майор М. І. Крилов, із 12 вересня - генерал-лейтенант В. І. Чуйков) і 64 А (командувач - генерал-лейтенант В. І. Чуйков, із 4 серпня - генерал-лейтенант М. С. Шумілов).

Попри те, що битва під Сталінградом асоціюється переважно з вуличними боями, у ній величезну роль відіграли танкові частини і з'єднання, особливо в досліджуваний період. Розглянемо більш детально події, які вкладалися у виділені нами вище хронологічні межі оборонної операції.

Оборонні операції на далеких підступах до Сталінграда (17 липня - 17 серпня 1942 р.). Оборонна

операція розпочалася 17 липня 1942 р., коли на рубежах рік Чір та Цимла (праві притоки Дону) у бій вступили передові загони 62 А, а пізніше 64 А. Перше зіткнення відбулося о 20.00 16 липня. Його провів передовий загін 147 сд. Ядром загону були роти Т-34 і Т-60 645 тб (*ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5512, спр. 14, арк. 40*).

Ударні угруповання німецьких військ змогли підійти до головної смуги оборони до кінця 22 липня. За цей час радянські війська значно вдосконалили свою оборону на основному рубежі. Північна група німецьких військ у складі восьми дивізій зосередилася в районі Перелазовського, а південна у складі трьох дивізій - в районі Обливська. Обидві групи мали завдання, наступаючи збіжними напрямками на Калач, оточити 62 А і 64 А і з ходу оволодіти Сталінградом (*Исаев, 2008: 23*).

Боротьба за головну смугу оборони розпочалася 23 липня. Північна група нанесла удар по правому флангу 62 А, де оборона була організована на широкому фронті, а основні сили зосереджені в центрі й на лівому фланзі (*Русский архив, 1996: 322*). Німцям удалося прорвати оборону й до кінця дня 25 липня вийти в район Верхньобузинівки. Контрудар, нанесений 13 танковим корпусом (тк) (до складу 13 тк входили три танкові й мотострілецька бригади, які нараховували 94 Т-34, 63 Т-70 і 10 бронемашин), успіху не мав (*ЦАМО РФ, ф. 3430, оп. 1, спр. 34, арк. 29*) через непередбаченість механіків-водіїв (*ЦАМО РФ, ф. 220, оп. 235, спр. 6/2, арк. 457*) і неуккомплектованість особового складу (*ЦАМО РФ, ф. 220, оп. 235, спр. 6/2, арк. 423*).

Одного танкового корпусу на широкому фронті оборони СФ було замало, і Верховним командуванням було прийнято рішення про формування 4 ТА і 1 ТА (*Русский архив, 1996: 320*).

Для відновлення положення командувач фронту вирішив завдати контрудар наявними силами 1 ТА (командувач - генерал-лейтенант К. С. Москаленко) і 4 ТА (командувач - генерал-майор В. Д. Крюченкін) у напрямку Верхньобузинівки, а 28 тк - у напрямку на Манойлин й у взаємодії з частинами 21 А і 62 А оточити і знищити угруповання противника, що прорвалося, і відновити положення на правому фланзі 62 А. Згідно з планом контрудар було сплановано на 27 липня. Але в цей день розпочала контрнаступ тільки 1 ТА і лише 28 тк. 4 ТА затрималася на переправах через р. Дон і приступила до виконання бойового завдання двома днями пізніше (*Василевский, 2001: 209*) і то тільки однією тбр.

У ході запеклих боїв, які продовжувалися весь день, частини 28 тк, втративши 57 танків, відкинули противника на 6-8 км від Калача. Німці, втративши 27 танків, вимушені були перейти до оборони.

Через декілька десятиліть, оцінюючи ті події, маршал К. С. Москаленко писав: "... Немає ніяких підстав сумніватися в доцільності уведення в бій 1 і 4 ТА, які не закінчили формування. Ці армії завадили ворогові оточити 62 А, скували за Доном на три тижні німецьку 6 А, завдали їй великої шкоди..." (*Москаленко, 1973: 281*). Г. Дьорр також підтверджує, що контрудар ЧА дав вигреш у часі для організації оборони між Доном і Волгою: "Бій в районі Калача відняв у нього, щоправда, багато сил, зате приніс вигреш у часі приблизно у два тижні..." (*Doerr, 1955: 45-46*). І хоча основна мета контрудару - ліквідувати німецьке угруповання, що прорвалося до Дону, - не була досягнута, але подальший наступ противника було зупинено контратаками 23 тк і двох стрілецьких дивізій.

6 серпня німецькі війська підійшли до зовнішнього оборонного поясу й сильним танковим угрупованням вклинилися в оборону радянських військ. Але добре спланований контрудар у складі 204 сд, 38 сд і 13 тк

мав успіх. До кінця 10 серпня німецькі війська, втративши близько 140 танків, були відкинуті на вихідні позиції. Противник змушений був перейти до оборони й розпочав перегрупування своїх військ і підтягування резервів (*Історія війн і воєнного мистецтва, 1970: 166*). На підготовку операції німцям знадобилося сім діб.

5 серпня командувач СФ наказав 1 ТА перейти до оборони. До цього часу доля її була вирішена. Управління 1 ТА із частинами забезпечення й установами обслуговування передавалося для розгортання на їх базі до 6.08.1942 р. управління, частин забезпечення та установ обслуговування Південно-Східного фронту (ПСФ) (*Doerr, 1955: 345*). На цьому бойовий шлях 1 ТА було завершено. Проіснувала вона всього два тижні (22.07. - 5.08.1942 р.).

Таким чином, протягом місяця німецьким військам вдалося просунути тільки на 50-70 км і вийти до зовнішнього оборонного поясу. "Армія замість "переможного маршу" насилу просуvalася вперед", - згадував Г. Дьорр (*Doerr, 1955: 53*).

Отже, війська ЧА під час бойових дій на дальніх підступах до Сталінграда зірвали задуми противника з ходу прорватися до Волги. Але обстановка залишалася вкрай напруженою.

Оборонні операції на ближніх підступах (18 серпня - 12 вересня). Радянські війська СФ і ПСФ до 17 серпня займали оборону на зовнішньому оборонному поясі, але були серйозно ослаблені в минулих боях і не укомплектовані.

Війська СФ займали смугу 480 км по фронту (від Бабки до Ляпичева). 33 гв. сд і 196 сд, виведені з оточення, знаходилися на переформуванні, укомплектовувалися 23 тк. Оперативна щільність оборони в арміях становила від 15 до 40 км на дивізію.

Війська ПСФ займали смугу 320 км по фронту (від Логовського до оз. Сарпа). Оперативна щільність оборони в арміях становила від 20 до 50 км на дивізію.

Німецькі війська переважали в силах і засобах війська СФ і ПСФ, а особливо на напрямку зосередження основних сил (*Велика перемога на Волзі, 1965: 110-111*).

17 серпня німецькі удари угруповання завдали удари: із заходу - силами 6 А, а з півдня - силами 4 ТА, прагнучи прорвати зовнішній оборонний пояс й оточити радянські війська, що обороняли місто. Протягом шести діб війська ЧА 4 ТА¹ і 62 А вели запеклі бої на переправах через Дон. Але противник, використовуючи свою перевагу, захопив переправу в районі хут. Вертячий. Німецькі танкові частини 16 тд і 14 тк прорвали оборону на стику 4 ТА і 62 А і до кінця 23 серпня вийшли до Волги на північ від Сталінграда в районі с. Єрзовка, Ринок (*Історія воєнного мистецтва, 1963: 167*) та відрізали 62 А від основних сил СФ (*Еременко, 1961: 126*).

17 серпня, одночасно з початком бойових дій на переправах через Дон, перейшла в контрнаступ південна група німецьких військ. З 17 до 23 серпня вона завдала ряд послідовних ударів у смугі оборони 64 А і 57 А (генерал-майор Ф. І. Толбухін), але прорвати фронт радянських військ не змогла. Тільки на вузькій ділянці між озером Цаца і Тінгутою німецькі війська просунулися на 15 км, але розвинути цей успіх не змогли (*Історія воєнного мистецтва, 1963: 168-169*).

Період з 23 серпня до 12 вересня характеризується сильними контрударами, що завдавали війська СФ. До кінця 24 серпня на північному заході міста зосереджувалися війська, що прибули з резерву Ставки. Не очікуючи завершення їх зосередження, командувач

фронту 23 серпня створив у районі Самофалівки групу військ (35 і 27 гв. сд, 298 сд, 28 тк і 169 тбр) під командуванням заступника командувача СФ генерал-майора К. А. Коваленка, яка отримала завдання з району н. п. Паншино, Котлубань завдати контрудару в південно-західному напрямку й у взаємодії з 14 тк і військами 62 А розгромити з'єднання 14 тк противника, що прорвався до Волги, відновити положення на правому фланзі 62 А (*Велика перемога на Волзі, 1965: 134*).

Для оточення і знищення німецького угруповання, що прорвалося до Волги південніше Єрзовки, 2 тк і 23 тк, які були об'єднані у групу під загальним керівництвом начальника БТ і МВ СФ генерал-лейтенанта А. Д. Штевнева, отримали завдання зранку 24 серпня завдати удар з району Орловки в напрямку на Єрзовку (*Велика перемога на Волзі, 1965: 134*). Напружена ситуація, що склалася на фронті, вимагала негайних дій, тому на підготовку контрудару відводилося дуже мало часу.

Група К. А. Коваленка перейшла в наступ у другій половині дня 23 серпня і до 2.00 24 серпня прорвалася в район н. п. Великі Россоски. Але тили 35 гв. сд залишилися в районі Самофалівки, й у наступаючих виникли ускладнення з боєприпасами. Німці швидко відновили сполучення коридором, отримавши підкріплення. 27 гв. сд і 298 сд продовжували вести бої в напрямку Вертячого, а 35 гв. сд - у напрямку Пісковатки, прагнучи ліквідувати прорив ворога на стику 4 ТА і 62 А й відрізати противника, що прорвався до Волги (*Самсонов, 1989: 140*).

Спостерігаючи за ходом бойових дій у районі Сталінграда, І. Сталін порадив представнику Ставки ВГК генерал-полковнику О. М. Василевському закрити військами "діру", через яку прорвався противник до Сталінграда, оточити противника, що прорвався, знищити й відкинути його за межі зовнішнього сталінградського поясу (*ЦАМО РФ, ф. 132а, оп. 2642, спр. 32, арк. 159*).

Протягом 20-28 серпня війська 63 А, 21 А, 1 гв. А і група військ завдали низку контрударів. У результаті наступальних дій війська 63 і 21 А захопили плацдарм (50 км по фронту і 25 км углиб) на правому березі Дону південно-західніше Серафимовича і вимушені були перейти до оборони на рубежі Рибний, Котовський, Бобровський 2-й. Для скорочення лінії фронту і створення щільнішої оборони 31 серпня 62 і 64 А були відведені на середній сталінградський пояс (*Еременко, 1961: 157*).

Після відходу 62 і 64 А противник перейшов у наступ у напрямку н. п. Басаргіно, Воропоново. Три дні на цій ділянці точилися запеклі бої. Німці, прорвавши оборону, 1 вересня все ж зайняли Басаргіно. У результаті стик 62 А і 64 А знову виявився під фланговим ударом противника, радянські війська із цієї ділянки фронту змушені були 2 вересня відійти на внутрішній оборонний пояс (*Еременко, 1961: 157-158*).

Війська ПСФ зазнали значних втрат. Особливо ослабленими були 62 і 64 А. У дивізіях цих армій залишалося по 500-1000 бійців і незначна кількість кулеметів, мінометів і гармат. У десяти танкових бригадах, що діяли у смугах 62 і 64 А, було лише 146 танків.

На початку вересня небезпека захоплення Сталінграда стала ще загрозливішою. Необхідно було негайно відвернути частину сил противника від міста й ослабити його натиск на 62 А і на правий фланг 64 А, щоб виграти час для вдосконалення оборони міста й підтягнути резерви з-за Волги (*Еременко, 1961: 162*).

Ураховуючи складну обстановку на СФ і ПСФ, Ставка ВГК 7 вересня чотири стрілецькі дивізії Воронежського фронту відправила в район Сталінграда. До складу СФ була включена 16 ПА. Ставка ВГК надала право

¹ 4 ТА не мала танків. Вона зберігала свій колишній номер і найменування, але складалася зі стрілецьких дивізій.

представнику Ставки зосередити всю авіацію у своїх руках (*Русский архив*, 1996: 388).

В обстановці, що склалася, Ставка ВГК вирішила військами СФ завдати противнику потужний фланговий удар у напрямку Вел. Россошка, ст. Карпівська з метою розгрому противника між річками Дон і Волга і з'єднатися з військами 62 А ПСФ. Одночасно війська ПСФ повинні були стійко утримувати позиції, що займали, і бути в готовності завдати удар у південному напрямку й вийти на рубіж Верхньоцарицинський, радгосп "Приволзький".

Командувач фронту змушений був розпочати наступ раніше запланованого терміну. 1 гв. А перейшла в наступ 3 вересня, 66 А о 9 год. 5 вересня, 4 ТА і 24 А - о 15 год., не чекаючи їх повного зосередження й підходу артилерії. Раптовий удар заставив противника повернути його значну частину військ (3 і більшу частину 60 мд) на північ від Сталінграда проти наступаючих військ, чим полегшили стан захисників міста (*Самсонов*, 1989: 160).

3 вересня, коли війська СФ готувалися до переходу в наступ, німці силами 51 ак 6 А, 4 ак і 48 тк 4 ТА за підтримки великої кількості авіації перейшли в наступ проти 62 і 64 А, які займали оборону на внутрішньому оборонному поясі на ділянці Культстан, Воропоново, Елжі.

12 вересня радянські війська змушені були відійти й зайняти оборону на так званому міському оборонному поясі. На цьому рубежі почався новий, завершальний етап оборонної Сталінградської битви на околицях і безпосередньо в межах міста (*Еременко*, 1961: 171).

Бої в місті (13 вересня - 18 листопада). Битва в межах міста охоплює період із 13 вересня до 19 листопада. Увесь цей період ішла кровопролитна боротьба на найближчих підступах до Сталінграда і в самому місті.

До 13 вересня війська СФ стримували противника на рубежі Павловськ, Паншино, Самофалівка, Єрзовка, а війська ПСФ - на рубежі Сталінград, Іванівка, Мал. Чапурники, оз. Сарпа, Цяця, Барманцяк, Еліста. У складі фронтів нараховувалося 65 стрілецьких і 4 кавалерійських дивізій, 7 стрілецьких, 34 танкові, 6 мотострілецьких бригад, 4 укріплені райони і 5 військових училищ. Середня оперативна щільність у смузі цих фронтів складала 10,5 км на одну дивізію (*Велика перемога на Волге*, 1965: 163-164).

Проти СФ і ПСФ до 13 вересня діяли 8 А (італійська), 6 А і 4 ТА (німецькі), а разом 47 дивізій. Середня оперативна щільність у німців дорівнювала 18 км на одну дивізію, понад 12 гармат і мінометів та понад 1 танк на 1 км фронту (*Велика перемога на Волге*, 1965: 165).

Основні сили ПСФ були зосереджені в районі Сталінграда для відбиття ударів головного угруповання противника, зосередженого на захопленні міста. На рубежі Ринок, Мал. Чапурники завдовжки 65 км оборонялися війська 62 і 64 А. Вони мали у своєму складі 16 стрілецьких дивізій, 8 стрілецьких бригад, 2 танкових корпуси, 1 укріплений район, у яких нараховувалося особового складу - 90 тис., гармат і мінометів - біля 2000, 120 танків. Середня оперативна щільність у цих арміях сягала 3 км на 1 дивізію, понад 30 гармат і мінометів та біля 2 танків на 1 км фронту.

Проти 62 і 64 А діяло 13 дивізій вермахту. У складі цього угруповання нараховувалося: особового складу - 170 тис., гармат і мінометів - близько 3 000, танків - близько 500, бронемашин - 100.

Головні сили СФ займали оборону на північ від Сталінграда, маючи завдання контрударом у південному напрямку у взаємодії з військами ПСФ розгромити угруповання противника, що прорвалося до міста.

Штурм Сталінграда німці планували здійснити в

основному силами 6 А двома ударами, причому обидва в напрямку центру міста (*Адам*, 1967: 143).

Війська СФ отримали завдання потужними ударами з півночі на південь ліквідувати угруповання противника, що прорвалося до Волги і з'єднатися з 62 А ПСФ. А війська ПСФ - стійкою та активною обороною, контрударами зрвати план противника щодо захоплення міста й у взаємодії з військами СФ розгромити угруповання противника в районі Сталінграда. Оборона міста була покладена на війська 62 А і 64 А (*Велика перемога на Волге*, 1965: 168).

13 вересня німецькі війська розпочали штурм міста. Одне угруповання (295, 71 і 389 пд) (*Исаев*, 2008: 165), у складі якого було до 100 танків, здійснювало наступ із району роз'їзду Розгуляївка. До кінця дня німцям удалося потіснили 6 гв. тбр 23 тк до селищ заводів "Барикади" і "Червоний Жовтень". Друге угруповання (29 мд і 14 тд), що мало до 250 танків, захопило ст. Садова і вийшло до західної околиці передмістя Мініна. Німці цього дня захопили також висоту 126,6, Авіамістечко, лікарню і МТС на схід від ст. Садова (*Самсонов*, 1989: 190). Командувач ПСФ поставив перед 62 А і 64 А завдання вибити противника з ділянок, де йому вдалося вклинитися.

14 вересня увійшло до героїчної епопеї Сталінградської битви як один із найкритичніших днів радянської оборони: "Ворог кинув на місто сім відбірних кадрових дивізій, 500 танків, декілька сотень літаків, зосередив вогонь понад тисячі гармат. Гітлерівці прагнули ... ізолювати одну ділянку, що обороняється, від іншої і скинути їхніх захисників нарізно у Волгу" (*Еременко*, 1961: 176-177).

14 вересня німці прорвали оборону на стику 62 і 64 А, захопили Купоросне, ремонтний завод і вийшли до Волги, продовжуючи тіснити частини 64 А на південь, до Старої Відради і Бекетівки, а лівий фланг 62 А - до Ельшанке й зацарицинської частини міста. Прорив німецького угруповання до Волги в районі Купоросного ізолював 62 А від інших сил фронту (*Самсонов*, 1989: 192).

Боротьба за місто велася безперервно вдень і вночі, за кожен вулицю, за кожен будинок. Ураховуючи обстановку, що ускладнилася, та з метою зручності управління було створено в районі Сталінграда два самостійні фронти з безпосереднім підпорядкуванням Ставці ВГК: із складу СФ - Донський фронт (ДФ) (командувач - генерал-лейтенант К. К. Рокосовський), а із складу ПСФ - СФ (командувач - генерал-полковник А. І. Єрьоменко) (*Русский архив*, 1996: 403). До складу ДФ увійшли: 63, 21, 24, 66, 1 гв. А, 4 ТА, а СФ - 62, 64, 51, 57 і 28 А.

У перші дні жовтня частини 62 А займали оборону вздовж правого берега Волги в смузі завширшки 25 км. Віддалення переднього краю від урізання води складало на окремих ділянках не більше 200 м. Противник уже захопив територію п'яти районів міста із семи, але йому так і не вдалося оволодіти центральною набережною з переправами, через які в місто надходили війська, озброєння, продовольство, паливо і здійснювалася евакуація поранених.

Німецьке командування готувало генеральний штурм. У складі ударного угруповання противника, що діяло проти 62 А, до 9 жовтня нараховувалося: особового складу - біля 90 тис.; гармат і мінометів - біля 2 300 і танків - біля 300. Війська підтримувалися 4 повітряним флотом (близько 1 000 літаків) (*Велика перемога на Волге*, 1965: 191).

На 10 жовтня 194 р. в 62 А нараховувалося: особового складу - 44 017 (*ЦАМО РФ, ф. 48, оп. 451, спр. 41, арк. 136*); гармат і мінометів - 1400; танків - 80 (важких - 11, середніх - 36 і легких 33). У складі 8 ПА на 7 жовтня

нараховувалося 188 справних літаків (*Великая победа на Волге, 1965: 191*).

Атаки противника до кінця першої декади жовтня були вже не такими нищівними, як у кінці вересня й на початку жовтня. Найміцнішим було положення в смугах оборони 57 і 51 А СФ, а також військ ДФ. За вказівкою Ставки, у тилу цих військ почали зосереджуватися резервні війська, із яких створювалися ударні угруповання до майбутнього контрнаступу (*Самсонов, 1989: 179*).

У результаті збільшених активних дій військ СФ у районі Сталінграду й наступальних дій ДФ на північний захід від міста атаки німецьких військ поступово стали затихати. З 3 листопада противник різко скоротив активність військ на всьому фронті. З 3 до 10 листопада у смузі оборони 62 і 64 А німці діяли лише дрібними групами. Противник переходив до оборони (*Великая победа на Волге, 1965: 199*).

11-12 листопада противник зробив ще один наступ на 62 А, кинувши проти неї п'ять піхотних і дві танкові дивізії, посилені окремими частинами. До кінця дня 11 листопада гітлерівцям удалося здолати оборону 241 сп 95 сд, захопити південну частину заводу "Барикади" і на ділянці завширшки 500 м прорватися до Волги. Але змінити загальну обстановку ворог уже не міг. Знекровлені були і війська 62 А. Її дивізії налічували по 500-700 осіб. (*Самсонов, 1989: 240*).

До цього часу війська 62 А досконало опанували мистецтвом ведення бою в місті. До кінця жовтня, а особливо до середини листопада радянські війська в місті створили потужні вузли й опорні пункти до кругової оборони.

До середини листопада німецькі війська майже на всьому сталінградському напрямку перейшли до оборони.

Сталінградська стратегічна оборонна операція проводилася військами СФ (ДФ) ПСФ (СФ) за сприяння сил Волзької військової флотилії. Втрати радянських військ під час проведення операції склали 643 842 осіб. (безповоротні - 323 856, середньодобові - 5161) (*Гриф секретности снят..., 1993: 178-179*).

Висновки

Оборона на дальніх підступах була недостатньо стійкою. Інженерне обладнання рубежів не було завершено. Фронтам та арміям доводилося вести оборону на широкому фронті при обмежених силах і засобах, що не дозволяло створити сильну головну смугу оборони. Із цієї причини в тактичній зоні не було другої смуги оборони, а армійська смуга підготовлювалася лише на окремих ділянках. Для проведення контрударів радянських військ широко застосовувалися великі танкові з'єднання й об'єднання. Але в організації та веденні оборони була допущено низку недоліків: брак взаємодії між військами, що нанесли контрудар, особливо між танковими арміями, які на той час ще не були сформовані й були укомплектовані лише на 40-50 % матеріальною частиною; неодноточний перехід ударних угруповань до бойових дій; введення в бій танкових армій частинами, без попередньої розвідки противника й місцевості, без надійної артилерійської підтримки й за слабкої підтримки з повітря; завдання головних ударів не по основі, а по вістрю ворожого клину.

На результатах бойових дій танкових армій позначилося й те, що вони були змішаного складу. Наявність з'єднань із різною рухливістю різко знижувало їх маневреність і можливість. Командування і штаби танкових армій не володіли необхідним досвідом управління танковими військами, оскільки формувалися на базі загальновоїнських армій.

Танкові війська застосовувалися для проведення контрударів і контратак, для підсилення протитанкової оборони. Ці контрудари не завжди досягали мети, тому що здійснювалися недостатньо укомплектованими з'єднаннями, організовувалися поспішно, слабо підтримувалися артилерією та авіацією, отже, противник мав можливість громити їх частинами.

Після кожного великого прориву німецької армії, замість тверезої оцінки обстановки й ухвалення рішення про оборону на тому або іншому вигідному рубежі, куди з боями відходили б відступаючі війська і завчасно підтягувалися свіжі з'єднання з глибини, віддавалися накази за будь-яку ціну утримувати рубежі, що займали навіть тоді, коли це було неможливо.

Постановка нереальних завдань, призначення термінів початку бойових дій та операцій без урахування мінімально необхідного часу для підготовки до їх проведення давали про себе знати і при проведенні багатьох контратак і контрударів під час оборонних операцій.

ВИКОРИСТАНІ ПОСИЛАННЯ

Doerr H. Der Feldzug nach Stalingrad. Versuch eines operativen Überblickes. Darmstadt, 1955.

Jacobsen Hans-Adolf. 1939-1945. Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. 3. durchgesehene und ergänzte Auflage. Wehr-und-Wissen Verlagsgesellschaft. Darmstadt, 1959.

Taylor A. J. P. The Second World War. London: Hamish Hamilton, 1975.

Адам В. Трудное решение. Пер. с нем. Москва, 1967.

Василевский А. М. Дело всей жизни. Москва: ОЛМА-ПРЕСС Звездный мир, 2001.

Великая победа на Волге / Под ред. Маршала Советского Союза К. К. Рокоссовского. Москва: Воениздат, 1965. 528 с.

Горелов В. І. Харківська операція 1942 року. *Україна в полум'ї війни 1941-1945*. Київ: Видавництво Україна, 2005. 560 с.

Андроников В. М., Буриков П. Д., Гуркин В. В. и др. Гриф секретности снят: Потери Вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование / Под общ. ред. Г. Ф. Кривошеева. Москва: Воениздат, 1993. 415 с.

Данкович С. П. Военно-стратегическое положение на южном фронте к началу Туапсинской оборонительной операции. *Вестник ВолГУ. Серия 4. История. Регионоведение. Международные отношения*. 2015. № 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voenno-strategicheskoe-polozhenie-na-yuzhnom-fronte-k-nachalu-tuapsinskoj-oboronitelnoy-operatsii> (дата звернення: 24.10.2018).

Еременко А. И. Сталинград. Москва: Воениздат, 1961. 504 с.

Исаев А. В. Сталинград. За Волгой для нас земли нет. Москва: Яуза, Эксмо, 2008. 448 с.

История военного искусства / Под общей редакцией доктора исторических наук, профессора, полковника А. А. Строчкова. Москва: Воениздат, 1966. 656 с.

История военного искусства. Т 2 / Под общей редакцией доктора исторических наук, профессора, Главного маршала бронетанковых войск П. А. Ротмистрова. Москва: Воениздат, 1963. 720 с.

История войн и военного искусства. Москва: Военное издательство, 1970. 560 с.

Москаленко К. С. На юго-западном направлении. Воспоминания командарма. Книга 1. Москва: Воениздат, 1973. 456 с.

Русский архив: Великая Отечественная: Ставка ВГК: Документы и материалы: 1942 год. Т. 16 (5-2). Москва: ТЕРРА, 1996. 624 с.

Самсонов А. М. Сталинградская битва, 4-е изд., испр. и доп. Москва: Наука, 1989. 604 с.

Центральный архив Министерства обороны РФ (далі - ЦАМО РФ), ф. 132а, оп. 2642, спр. 32.

ЦАМО РФ, ф. 220, оп. 235, спр. 6/2.

ЦАМО РФ, ф. 3430, оп. 1, спр. 34.
ЦАМО РФ, ф. 48, оп. 451, спр. 41.
ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5512, спр. 14.

REFERENCES

- Adam, V. 1967. Difficult decision [translat.]. Moscow.
Andronikov, V.M. and Burikov, P.D. and Gurkin, V.V. etc. 1993. The heading of secrecy is removed: Loss of the Armed Forces of the USSR in wars, hostilities and military conflicts: Statistical research. *Military Publishing*, Moscow, 415 p. (rus).
Central Archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation, fond 132a, opys 2642, Spr. 32.
Central Archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation, fond 220, opys 235, Spr. 6/2.
Central Archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation, fond 3430, opys 1, Spr. 34.
Central Archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation, fond 48, opys 451, Spr. 41.
Central Archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation, fond 345, opys 5512, Spr. 14.
Dankovich, S. P. 2015. The military-strategic position on the southern front to the beginning of the Tuapse defensive operation. *Bulletin of the VoISU. Series 4, History. Regional Studies. International relationships. №4*. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/voenno-strategicheskoe-polozhenie-na-yuzhnom-fronte-k-nachalu-tuapsinskoj-oboronitelnoj-operatsii> (Accessed: 24.10.2018).
Doerr, H. 1955. Der Feldzug nach Stalingrad. Versuch eines operativen Überblickes. Darmstadt.
Gorelov, V.I. 2005. The Kharkiv operation of 1942. In: *Ukraine in the flames of the war of 1941-1945*. Ukrainian Publishing House. Kyiv: 560 pp. (ukr).
History of wars and military art. 1970. *Military Publishing*, Moscow: 560 p. (rus).
Isaiev, A.V. 2008. Stalingrad. Beyond the Volga there is no land for us. *Yauza, Eksmo*, Moscow: 448 p. (rus).
Jacobsen, Hans-Adolf. 1959. 1939-1945. Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Documenten. 3.durchgesehene und ergänzte Auflage. *Wehr-und-Wissen Verlagsgesellschaft*. Darmstadt.
Moskalenko, K.S. 1973. In southwesterly direction. Memories commander. Book 1. *Military Publishing*, Moscow: 456 p. (rus).
Rokossovskii, K.K. (ed.) 1965. Great victory on the Volga. *Military Publishing*, Moscow: 528 p. (rus).
Rotmistrov, P.A. 1963. History of military art. Vol. 2. *Military Publishing*, Moscow: 720 pp. (rus).
Russian archive: Great Patriotic War: Supreme Command Rate: Documents and materials: 1942. T. 16 (5-2). 1996. TERRA, Moscow, 624 p. (rus).
Samsonov, A.M. 1989. Battle of Stalingrad, 4th ed. *Nauka*, Moscow: 604 p. (rus).
Strokov, A.A. 1966. History of military art. *Under the general editorship of the doctor of historical sciences, professor, colonel. Voenezdat*, Moscow: 656 pp. (rus).
Taylor, A.J.P. 1975. The Second World War. *Hamish Hamilton*, London.
Vasilevsky, A.M. 2001. A matter of life. *OLMA-PRESS Star World*, Moscow (rus).
Yeremenko, A.I. 1961. Stalingrad. *Military Publishing*, Moscow. 504 p. (rus).

Kryvyzyuk Leonid,

*Scientific Center of the Land Forces Academy named after P. Sahaydachny (Lviv, Ukraine),
e-mail: leonid.krivyzyuk@gmail.com, ORCID 0000-0001-9094-4061*

STALINGRAD STRATEGIC DEFENSE OPERATION (17.07 - 18.11.1942): EXPENSES AND PROSPECTS IN OPERATIONAL COMMANDING BY TANK WAR

Stalingrad was one of the main goals of the offensive of German troops and its allies on the Eastern front in summer- autumn 1942. This city was an important communication station and one of the main production centers of military products in the USSR and named after Stalin.

The Stalingrad front got a task defending in a strip width of 530 (on the river Don from Babka to Kletskaya, and along the line Kletskaya, Surovikino, Suvorovskiy, Verkhne-Kurmoyarskaya), to stop further advancing of the enemy and prevent it from reaching to the Volga. The mobile units were extremely needed to stop the enemy. Soon, on the base of the 38-th and the 28-th armies they began the formation of the 1st and the 4th tank mixed composition armies (in the newly formed tank mixed composition armies together with the tank units included rifle divisions of the Red Army).

For the creation of a new front of defense, the Soviet Troops moved forward to take their positions in the terrain, which were not previously prepared for the defense. The most of compounds were new formations of Stalingrad Front which were not fully formed and typically without combat experience.

The place and role of tank troops were analyzed during the counteroffensives and counterattacks for reinforcement of anti-tank defense. This critical assessment of the organization and conduction of the defense made a number of disadvantages: interaction between troops, especially between tank armies, which inflicted counteroffensive as were not formed at that time and were only manned by 40-50% of material support; unsimultaneous transition of percussion groups to the warfare; introduction to the battle of tank armies partially, without previous enemy intelligence and reconnaissance, without reliable artillery support and low air support.

It led to the colossal losses of the Red Army: the exact numbers of losses personnel and equipment are still not named, but only the 13th Tank Corps during the defensive phase of battle lost 550 tanks (four times he received a complete set of combat equipment and lost it); totally, 8 Tank Corps and 12 separate tank brigades of the Red Army took part in this phase and the level of losses was nearly the same. It became a consequence of permanent attempts Orders of Headquarters of Command to counterattack and reject the enemy, without focusing on sufficient strength and without exploration of the reconnaissance.

Key words: *Stalingrad strategic defensive operation; tank army; corps; front.*

© Кривизюк Леонід

Надійшла до редакції: 24.10.2018

Прийнята до друку: 17.12.2018